

Birinci Dünya müharibəsi davam edərkən Osmanlı dövləti ilə Antanta arasında dəniz və quru döyüşləri baş verdi. İttifaq ölkələri Osmanlının paytaxtı İstanbulu ələ keçirmək məqsədilə Çanaqqala boğazına girdilər. Boğazları tutmaqla ingilis və fransız donanmalarının məqsədi Almaniya ilə Osmanlı Türkiyəsini bir-birindən təcrid etmək və İstanbulu ələ keçirməklə Osmanlı Türkiyəsinin Qara dənizdə hökmranlığına birdəfəlik son qoymaq idi. İstanbulu ələ keçirməyin ən real yolu isə Çanaqqala boğazı idi.

1914-cü il noyabrın 3-də ingilis və fransız qüvvələri boğaza yaxınlaşdılar.

Qəhrəmanlıq dastanı

İngilislər Seddülbahir və Ərtoğrul qalalarını, fransızlar isə Anadolu yaxtasında Qumqala və Orhaniyə qalalarını topa tutdular. İngilis sualtı qayıqları dekabrın 2-də boğaza girdi və 750 metr irəlidə yerləşən "Mesudiye" zirehli gəmisinə mermi ataraq gəmini batırdı. Britaniya hökuməti 1915-ci il yanvarın 28-də Osmanlı ilə döyüş qərarı verdi və bu qərara Paris də qoşuldu. Fevralın 19-da düşmən döyüş gəmiləri amansız bombardmanla xeyli irəlilədi, martın 18-də isə şiddətli döyüşlər başladı. Mecidiyyə və Hamidiyyə istehkamları ardıcıl atəşə tutuldu.

Osmanlının tənəzzülündən yararlanmağa çalışan Avropa dövlətlərinin məqsədi Anadolunu türklərdən təmizləmək idi. Amma xeyli ərəz itirmiş türk xalqı əzmkar mübarizəyə qalxdı və düşmənləri geri oturmağı bacardı. Bu dövrdə Mustafa Kamal Paşaya Anafartalar cəbhəsində ordu qruplarından birinə rəhbərlik etmək tapşırılmışdı. Həmin dövrdə cəbhədə vəziyyət ağır olaraq qalırdı. Lakin düşmən Osmanlı əsgərlərinin müqavimətini qıraraq İstanbulu və boğazları tutmaq niyyətini həyata keçirə bilmədi. Qumqala, Beşikə, Bolayır, Seddülbahir, Anbumu, Qabatəpə, Conkbayır və Anafartalarda gədən döyüşlərdə hər iki tərəf çoxlu sayda itkilər verdi. Dənizdən hücumla Çanaqqalaları ələ keçirə bilməyəcəyini anlayən düşmən taktikani dəyişərək Mustafa Kamal Paşanın dediyi kimi, Seddülbahirdən quruya qoşun çıxardı. Bir növ Çanaqqala boğazını gəmilərlə keçə bilməyəcəklərini anlayən İngilis, Fransız, Avstraliya və Yeni Zelandiya əsgərləri 25 aprel 1915-ci ildə quruya çıxmağa başladılar. Çoxsaylı düşmən qarşısında Osmanlı əsgərlərinin sayı

olduqca az idi. Bu zaman Mustafa Kamal Qocaçiməndə, Conkbayırdə döyüşürdü. Ağır döyüşlər gedərkən əsgərlərin mermilərinin bitdiyini görə Mustafa Kamal onlara süngülərini tüfənglərinə keçirməyi əmr etdi və əsrlər boyu türk millətinin yaddaşından silinməyəcək bu sözləri dedi: "Mən sizə hücum əmri vermərəm. Mən sizə ölməyi əmr edərəm". Beləliklə, tarixin ən böyük səngər müharibəsi başladı. Tezliklə dekabrın 20-də Anafartalar və Arıburnu cəbhəsi, 1916-cı il yanvarın 8-9-da Seddülbahir düşmənlərdən azad edildi. Qələbə arzusu ilə quruya girən birləşmiş düşmən ordusu 1916-cı ilin qışında məğlubiyyətə uğrayaraq döyüş meydanını tərk etməli oldu. Bir sözlə, pis silahlanmış, lakin son dərəcə döyüşkən və əzmkar olan türklər o dövrün ən son hərbi texnikadan istifadə edən avropalıları geri oturtdu.

Bu şanlı döyüşdə azərbaycanlı oğulların da iştirak etdiyinə dair məlumatlar var. Doğrudur, həmin dövrdə millət amili əsas rol oynamadığından zaman-zaman azərbaycanlıların savaşa iştirak edib-etmədiyi müzakirə olunur. Amma Çanaqqala savaşının qəbiristanlığında azərbaycanlıların məzarlarının olması həmvətənlərimizin iştirakını təsdiqləyir. Sadəcə bu yaxınlıq millət yox, din birliyindən qaynaqlanırdı. Çünki o zamanlar Osmanlı sultanı təkə Türkiyənin yox, Məkkə və Mədinənin də xəlifəsi sayılırdı. Onun bütün müsəlmanlara müraciət edərək cihadə dəvət etmək imkanı var idi. Çanaqqala döyüşü də müsəlman cəmiyyətinə çağırışın bir təzahürü idi. İstənilən halda, motivəndən asılı olmayaraq azərbaycanlıların Çanaqqala döyüşlərinə töhfə verməsi danılmaz həqiqətdir.

Ümumilikdə, bu döyüşdə Osmanlı Türkiyəsi 253 min şəhid verdi. Bununla belə, Çanaqqalada türk əsgərlərinin göstərdiyi mətinlik və cəsəət düşmən generallarını və siyasi xadimlərini belə heyrətə gətirmişdi. İngiltərənin baş naziri Uinston Çörçill "Türklər Çanaqqalada ən müasir silahlarla silahlanmış güclər qarşısında bir qala kimi dayanmışdılar", ingilis generalı Oqlənder isə "Türk əsgərlərinin döyüşdə göstərdikləri igidliklərin nəzərə alınmaması ingilislər üçün fəlakət oldu" demişdilər.

Bu savaşa bağlı xeyli maraqlı faktlar var. Məsələn, havada iki güllənin toqquşma ehtimalının 600 milyonda bir olmasına baxmayaraq müharibə sahəsində havada toqquşan yüzlərlə mermi tapılmışdı. Dövrün universiteti kimi tanınan Darülfünunun bütün son sinif tələbələri şəhid olduğu üçün o il universitet məzun verməmişdi. Eyni zamanda, İngiltərə və Fransa Çanaqqalaları keçə bilmədiyi üçün müttəfiqi çar Rusiyasına yardım edə bilməmiş və ölkədə baş verən bolşevik inqilabı ilə birlikdə çar dövrü də sona çatmışdı. Ona görə də Çanaqqala savaşını dünya tarixinin gedişatını dəyişdirən xüsusi hadisə kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Çanaqqala döyüşü həm də ondan iki il əvvəl baş vermiş Balkan müharibələrindəki məğlubiyyətin revanşı hesab olunmalıdır. Çünki bu zəfərlər türk milləti keçdiyi çətin dövrlərdə itirdiyi özünəinam hissini bərpa etdi. Türk ordusunun Çanaqqala döyüşündə dastan yazaraq qazandığı zəfər isə türk millətinin vətən mövzusunda nə qədər həssas olduğunun ən bariz sübutudur.

Jalə QASIMZADƏ,
"Respublika".